

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pim Fortuyn en de multiculturele samenleving

Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2004). Pim Fortuyn en de multiculturele samenleving. *Civis Mundi: Tijdschrift Voor Politieke Filosofie En Cultuur*, juli 2004, 80-84. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/21158>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/21158>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Pim Fortuyn en de multiculturele samenleving

in: *Civis Mundi*, juli 2004, pp. 80-84.

Paul Cliteur

Net als vele andere academische geleerden heb ik heel lang geen letter van Pim Fortuyn gelezen. Zoiets was (en is) "not done" aan de universiteit. Wetenschappers moeten natuurlijk voor hun werk veel lezen. De keuze voor bepaalde boeken luistert daarbij heel nauw. Zij zijn zich erg bewust van het feit dat hun collega's meekijken en beoordelen welke boeken zij precies lezen. Er bestaan officiële maar toch gekanoniseerde lijstjes van boeken die je beslist gelezen moet hebben (of voorwenden dat te hebben gedaan) en andere lijstjes van boeken waarvoor dat juist niet geldt. Fortuyn voert het lijstje aan: "beslist niet lezen".

Ik heb overigens wel de indruk dat soms iemand zijn nieuwsgierigheid niet kon bedwingen en dan toch een boek van Fortuyn ging lezen. Maar dan zou zo'n wetenschapper daar nooit naar verwijzen. Noch ter ondersteuning van een bepaald standpunt, noch om het standpunt van Fortuyn te bestrijden. Tot dat laatste verwaardigde je je natuurlijk ook niet. Een bestrijding is tenslotte een soort van erkenning van iemand en daar moet je heel zuinig mee omspringen.

In dat niet-lezen van Fortuyn leek enige verandering te komen, is mijn inschatting, toen sociaal wetenschappers zich bezig gingen houden met wat het "fenomeen Fortuyn" is gaan heten. Een man met hele foute opvattingen, maar toch heeft hij een enorme aantrekkingskracht op grote groepen mensen kunnen uitoefenen. Hoe kan dat? A priori stond voor de academische elite vast dat dit niet te maken kon hebben met zijn ideeën - dat was tenslotte een mengsel van racisme en vreemdelingenhaat dus die ideeën kon je niet echt serieus nemen. Het moet te maken hebben met "charisma", zeiden de sociologen toen. Maar daarmee was natuurlijk niet zo heel veel verklaard, want dan krijg je weer de vervolgvraag: hoe kom je aan charisma?

Ik heb nu voor dit themanummer het boek van Wim Couwenberg over de Fortuynrevolte gelezen¹ en een Fortuyn-omnibus waarin

verschillende van zijn werken zijn opgenomen.² Ik heb dat gedaan tegen de achtergrond van een zeer onconventionele vraag in de kringen waarin ik verkeer, namelijk: kan men in het gedachtegoed van Fortuyn enkele interessante ideeën aantreffen? En zouden wellicht die ideeën kunnen verklaren dat hij enig succes had als politicus?

Als dat zo zou zijn, behoeven we niet meer onze toevlucht te nemen tot allerlei psychologische en sociologische theorieën om het succes van Fortuyn te verklaren, maar kunnen we zijn aanhang gewoon begrijpen uit het feit dat hij als enige deed wat politici geacht worden te doen, namelijk bijval genereren voor interessante ideeën.

Nu heeft Fortuyn zich over van alles en nog wat uitgelaten. Hij was wat dat betreft altijd al een politicus zonder dat hij het wist. Een generalist in hart en nieren. Binnenlandse politiek, buitenlandse politiek - het passeert allemaal de revue. Ik ga hier niet proberen van al die ideeën en standpunten een overzicht te geven. Ik zal mij beperken tot één terrein, maar misschien wel het terrein waarop Fortuyn de meeste successen heeft geboekt: de multiculturele samenleving. En ten aanzien van dat terrein zal ik dan proberen drie centrale ideeën op te delven die richtinggevend zijn geweest voor zijn standpuntsbepalingen op dit terrein.

¹ Couwenberg, S.W., *Opstand der burgers*. De Fortuyn-revolte en het demasqué van de oude politiek, Damon, Budel 2004.

² Fortuyn, Pim, *De grote Pim Fortuyn omnibus*, Speakers Academy, Van Gennep 2001.

³ Poorthuis, Frank, en Hans Wansink, "De islam is een achterlijke cultuur", Interview met Pim Fortuyn, in: *De Volkskrant*, 9 februari 2002.

Het primaat van de uitingenvrijheid

Ik heb een tijd gedacht dat het belangrijkste beginsel voor Fortuyn de vrijheid van meningsuiting was. Inderdaad is dat een thema wat bij hem verschillende keren terugkomt en waarover hij een hoogst belangwekkende stelling heeft geventileerd. De stelling namelijk dat in de botsing tussen de vrijheid van meningsuiting en een bepaalde interpretatie van het gelijkheidsbeginsel die vrijheid van meningsuiting het primaat zou moeten hebben. Fortuyn formuleerde dat enigszins ongelukkig met de woorden dat art. 1 van de grondwet, waarin het discriminatieverbod is opgenomen, zou moeten worden afgeschaft.³ Dat was ongelukkig om twee redenen. Allereerst omdat het niet veel helpt, immers non-discriminatiebepalingen zijn ook opgenomen in het wetboek van strafrecht. Maar als tweede ook omdat het niet nodig is. Je kunt heel goed art. 1 laten staan, maar toch afspreken dat bij een botsing van de meningsvrijheid en het non-discriminatiebeginsel de meningsvrijheid voorgaat.

Geheel in harmonie met zijn visie op het primaat van de vrijheid van meningsuiting was ook dat hij de "geestelijke terreurpolitie" van de antiracisme-comités laakte waardoor hij reeds verschillende malen schriftelijk was benaderd. Hij constateerde nuchter dat deze lui van belastinggeld betaald werden. Zo gezien betaalde hij dus zijn eigen onderdrukking.

De mening van Fortuyn over racismebestrijding was de volgende. "Racisme en wel alle racisme dient bij voorkeur te worden bestreden in het publieke debat. Het is een zwakgebod indien daar justitie aan te pas moet komen."⁴

Wanneer men zich realiseert aan welke enorme inflatie het racisme-concept onderhevig is geraakt de laatste jaren dan is dat misschien niet zo'n vreemde verzuchting. Allerlei hoogst zinvolle, integere en belangrijke vormen van religiekritiek worden als "racistisch" in de hoek gezet door de politiek correcte

moraalridders. Om daaraan weerstand te bieden is het van belang dat de vrijheid van meningsuiting ferm wordt verdedigd.

Fortuyn had hiermee een belangrijk punt te pakken en ik heb de indruk dat hij ook school heeft gemaakt. Natuurlijk, dat zal nooit worden toegegeven. Nooit zal bijvoorbeeld een collega van mij, een jurist of een filosoof, toegeven: "het is Fortuyn die mij op dit punt aan het denken heeft gezet". Maar ik denk toch dat het beruchte interview met hem op dit punt en de rel die daarop gevolgd is sommigen de ogen heeft geopend voor het feit dat je bij grondrechten een hiërarchie kunt aanbrengen. Dat je kan zeggen: grondrecht "a" is belangrijker dan grondrecht "b". Wie dat ontkent vraag ik altijd mee te doen aan het volgende gedachte-experiment. Lees het artikel uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens waarin foltering wordt afgewezen. Lees nu art. 27 van diezelfde Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin is neergelegd dat iemand recht heeft om te genieten van kunst. Ga nu voor de spiegel staan en spreek langzaam de onder mensenrechtenjuristen zeer courante frase uit: alle (pauze) grondrechten (pauze) zijn (pauze) gelijkwaardig (lange pauze). Als iemand dat kan zonder in de lach te schieten, dan geef ik mij gewonnen.

Eigen identiteit en de afwijzing van het cultuurrelativisme

Ik ga nu over tot een tweede idee van Fortuyn, een punt waarop ik het overigens niet helemaal met hem eens ben.

Fortuyn was, zoals bekend, een criticus van het cultuurrelativisme. Dat houdt de stelling in dat alle culturen gelijkwaardig zijn.⁵ Een malle stelling natuurlijk, want dan is de nazicultuur gelijkwaardig aan die van Nederland anno 2004. Velen zien tegenwoordig dat zo'n stelling absurd is en Fortuyn zag dat ook. Hij komt daarop regelmatig terug in zijn boeken. *Tegen de islamisering van onze cultuur* begint er zelfs mee: "Nederland wordt geken-

⁴ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 227.

⁵ Zie bijvoorbeeld: Gensler, Harry J., "Cultural Relativism", in: *Ethics*, Routledge, London & New York 1998, pp. 11-20 en Pojman, Louis P., "Ethical Relativism: Who's to Judge What's Right and Wrong?", in: Louis P. Pojman, *Ethics. Discovering Right and Wrong*, Second Edition, Wadsworth, Belmont, California 1995, pp. 24-40.

⁶ Zie Fortuyn, Pim, *Tegen de islamisering van onze cultuur*. Nederlandse identiteit als fundament, in: *De grote Pim Fortuyn omnibus*, Speakers Academy, Van Gennep 2001, pp. 197-283, p. 197.

merkt door cultuurrelativisme.”⁶

So far, so good. Maar nu komt mijn punt. Fortuyn trekt daaruit een verkeerde conclusie. Fortuyn wijst dat cultuurrelativisme af omdat hij meer aandacht wil voor onze “eigen” in de zin van typisch Nederlandse cultuur. Fortuyn zegt: “Wij zijn niet meer geïnteresseerd in ons erfgoed en onze erflaters.”⁷

Het cultuurrelativisme wordt door hem helemaal in de sleutel geplaatst van de miskenning van de eigen cultuur. Het cultuurrelativisme wordt door Fortuyn omschreven als de opvatting dat “het niet meer nodig is om als volk iets te willen en iets te zijn, waarin we onze eigen geschiedenis achter ons laten en niet meer hoeven te kennen, laat staan te beleven”. Die opvatting verwerpt hij, want daardoor ondergraven we onze identiteit en tasten we onze kracht aan. Op de lange duur kan een samenleving waarin dat het geval is ook niet overleven. De samenhang verdwijnt.⁸

Men zou dit het “decadentie-motief” bij Fortuyn kunnen noemen. Hij waarschuwt voor een erosie van de Nederlandse cultuur. Een samenleving die zijn grondslagen verloochent, heeft geen overlevingskansen.

Fortuyn zegt dat zelf overigens niet, maar men zou daaraan toe kunnen voegen dat op dit punt de islamitische cultuur een meer vitale indruk maakt dan de westerse cultuur. In de islamitische cultuur gaat men als vanzelfsprekend uit van de superioriteit van de eigen beginselen. Daar gelooft men letterlijk “heilig” in. Het is dan ook niet zo vreemd dat een neoconservatief als Denish D’Souza met nauwelijks verholten bewondering kijkt naar de moslim-terroristen.⁹ Wat men ook van die lui zeggen mag: zij geloven in zichzelf. In de westerse wereld wordt het moslimfundamentalisme nog wel eens als een amechtige reactie voorgesteld. Dat is begrijpelijk voorzover het betrekking heeft op een gebrek aan geld, aan hulpbronnen, aan tradities van goed bestuur en vele andere zaken. Maar in één opzicht scoort de moslim-fundamentalist niet slecht: het ontbreekt hem niet aan de

bereidheid om te strijden voor zijn beginselen.

Heeft Fortuyn hier een punt? Half, zou ik zeggen. Ik ben het met hem eens dat we het cultuurrelativisme moeten afwijzen, maar wat mij betreft ten gunste van bepaalde *universele* beginselen van goed bestuur. Dat zijn niet typisch Nederlandse beginselen. Rechtsstaat, democratie, mensenrechten - de bijdrage van de Nederlandse cultuur daaraan is niet zo heel groot.

Ik ben dus geneigd te denken dat Fortuyn de betekenis van de Nederlandse identiteit te zwaar aanzet. Maar als ik lees *waarom* hij dat deed begrijp ik wel via welke redenering hij daartoe gekomen is. Hij voert de burgerlijke vrijheden terug op gebeurtenissen en figuren uit de Nederlandse geschiedenis. Zo voert hij de prins van Oranje op als iemand die zich inzette voor de vrijheid van godsdienst en daarmee voor de scheiding van kerk en staat. Naar de overtuiging van van de prins behoort de godsdienstige overtuiging tot het private domein en is het geloof een geschenk dat in vrijheid genoten moet worden, geheel naar eigen overtuiging.¹⁰

Fortuyn neemt kennelijk de prins van Oranje als iemand die het hart van de Nederlandse identiteit verwoordt en die ligt in godsdienstige tolerantie en de scheiding van kerk en staat. Als een filosoof of cultuurhistoricus kennisneemt van een dergelijke benadering zal hij zeggen: “dat is mooi, maar Willem van Oranje was niet de geestelijke vader van de tolerantiegedachte.” Dat was John Locke of Michel de Montaigne of wie men daarvoor ook moge aanwijzen. Maar het was niet de politicus Van Oranje. Maar wat Fortuyn kennelijk doet, is kijken naar welke belangrijke politieke figuur bepaalde verlichte ideeën heeft *geïmplementeerd* in de Nederlandse politieke geschiedenis en dan kom je uit bij iets anders als waar de filosoof of cultuurhistoricus naar kijkt.

Dit verschil in benadering heeft verstrekkende consequenties voor het integratiedebat. Mensen die de lijn van Fortuyn volgen hebben het dan over een aanpassing aan de

⁷ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 201.

⁸ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 204.

⁹ In: D’Souza, Dinesh, *Letters to a Young Conservative*, Basic Books, New York 2002.

¹⁰ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 233.

"kernwaarden van de Nederlandse samenleving". Zo formuleert hij het zelf ook. Hij bepleit aanpassing aan de "kernwaarden van de Nederlandse samenleving".¹¹ De cultuurhistoricus of filosoof zal daarentegen zeggen dat het gaat om een aanpassing aan bepaalde *universele* beginselen. De verlichtingsideeën of het liberale erfgoed in de niet-partijpolitieke betekenis heeft een geldingspretentie die de grenzen van de Nederlandse samenleving en cultuur ver overschrijdt. Inhoudelijk bestaat echter geen verschil tussen de meer patriottistische formulering van Fortuyn en de meer universalistische formulering van bijvoorbeeld Bolkestein. Dat blijkt heel duidelijk wanneer men ziet hoe Fortuyn invulling geeft aan zijn "kernwaarden". Daarbij gaat het, zo schrijft hij, over de "cultuur van de westerse ontwikkelde landen met hun markteconomieën, hun rechtsstaten en parlementaire democratieën."¹² In feite is dat precies wat Fukuyama en vele anderen identificeren als het westerse erfgoed.

Nu ga ik nog een stapje verder en vraag ik aandacht voor de term "westers". Zijn die waarden van de vrije markteconomie, rechtsstaat en democratie typisch "westers"? Zouden we ook hier niet moeten spreken van universele ideeën? Ideeën en waarden die niet specifiek gebonden zijn aan een bepaalde cultuur? Gaat het hierbij niet eigenlijk om mondiale waarden? Ook die vraag moet men weer bevestigend beantwoorden.

De scheiding van kerk en staat als fundamenteel principe

Dat brengt mij op het laatste beginsel van Fortuyn dat ik wil bespreken en dat typerend is voor zijn visie op de multiculturele samenleving. Eigenlijk is dat het meest originele deel van zijn werk. Fortuyn lijkt meer dan wie ook de betekenis te hebben benadrukt van het principe van de scheiding van kerk en staat.

Nu is dat natuurlijk een beginsel dat min of meer wel een plaats heeft gekregen in de Nederlandse traditie, maar bij Fortuyn wordt dat tot hét beginsel van een vrije politieke

orde gemaakt. Hij maakt het in zekere zin ook tot het fundament van allerlei andere vrijheden. Het beginsel van de scheiding van kerk en staat lijkt daarmee bij hem een plaats te hebben gekregen dat het gelijkheidsbeginsel van art. 1 van de grondwet voor anderen heeft.

Over die scheiding van kerk en staat zegt Fortuyn: "De parlementaire democratie, onze rechtsorde en onze opvattingen over vrijheid van meningsuiting staan of vallen daarmee."¹³ Juist daarom zouden we op dit terrein niet moeten marchanderen. Hij hield ook een pleidooi voor het opnemen van het beginsel van de scheiding van kerk en staat in de grondwet. Immers het is die scheiding die het mogelijk maakt om in relatieve vrijheid te leven en zich te ontplooien naar eigen inzicht en overtuiging.¹⁴

Het is dan ook geheel in harmonie met de uitgangspunten van Fortuyn dat de LPF het voor werknemers in overheidsdienst verboden wil stellen duidelijk zichtbare uitingen van een religieuze gezindheid te dragen. Dat betekent dat men voor ambtenaren niet alleen hoofddoekjes wil verbieden, maar ook keppeltjes, tulbanden en kruisen. Kamerlid Joost Eerdmans lichtte het standpunt van zijn partij toe met de woorden: "Een ambtenaar vertegenwoordigt het algemeen belang en moet dat niet vermengen met een privé-zaak als het geloof. De overheid moet boven alle twijfel verheven zijn."¹⁵

Tezamen met Erik Schreijen, medewerker van de LPF-fractie, lichtte Eerdmans zijn voorstel toe in een artikel in de krant. De eis van neutraliteit van het overheidsapparaat formuleert hij daar in de vorm van een recht van de burger. De burger zou een "recht op een neutrale staat" moeten hebben. Dat recht zou ook in de grondwet moeten worden opgenomen.¹⁶

Eerdmans en Schreijen kritiseren natuurlijk de uitspraak van de commissie gelijke behandeling waarbij het verbieden van een hoofddoek voor een griffier werd aangemerkt als discriminatie op grond van geloof. Zij spre-

¹¹ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 267.

¹² Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 280.

¹³ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 237.

¹⁴ Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur*, p. 232.

¹⁵ Aangehaald in: "LPF: Verbied zichtbare uiting van religies", in: *Trouw*, 18 oktober 2003.

ken van een "lichtzinnige wijze waarop in Nederland wordt omgesprongen met de scheiding van kerk en staat."

Het is ongehoord hoe kleinzielig en tendentius op dit pleidooi gereageerd is door allerlei politiek correcte schrijvers. Men doet weer ijverig zijn best het pleidooi voor de neutrale staat in een kwaad daglicht te stellen door het te besmeuren als een soort moslimpesterij of verhuuld racisme.

Nederland zou op dit terrein veel kunnen leren van Frankrijk waar, zoals bekend, het beginsel van de *laïcité* een betekenis heeft die veel groter is dan het beginsel van de scheiding van kerk en staat in Nederland.

Onlangs heeft men zich in Frankrijk opnieuw bezonnen op de taak van de staat in een multiculturele samenleving. Dat is gebeurd door de commissie-Stasi. "*Laïcité et République*" heet het rapport waarvan de commissie bevalen is en het is door de Franse president Chirac als uitgangspunt genomen voor het herijken van de beginselen van de Franse overheid.

De republiek staat voor een goed functionerende democratie.¹⁷ En wat is nodig voor zo'n goed functionerende democratie? Men antwoordt: "*laïcité*". In het Nederlands is dat nog het beste te vertalen met: de neutraliteit van de staat in religieuze en politiek-ideologische aangelegenheden. Voor de staat geldt:

"Hij mag geen enkele geestelijke of religieuze macht bevoorrechten."¹⁸

De neutrale staat is dus ook een "onkerkelijke staat". De neutrale staat biedt garanties voor de gewetensvrijheid en de vrijheid van geloof en van meningsuiting, schrijft de commissie-Stasi. Hij beschermt het individu. De onkerkelijke staat of lekenstaat, zoals de neutrale staat ook wel genoemd wordt, staat iedereen toe om al dan niet een geestelijke of religieuze keuze te doen, van keuze te veranderen of ervan af te zien.

De commissie-Stasi proclameert deze *laïcité* als het "*fondement de l'unité nationale*". Men zegt dat het erkend wordt door allen die zich op het grondgebied bevinden ("*reconnu et respecté par tous ceux qui habitent sur notre territoire*").

In Nederland is het Pim Fortuyn geweest die voor de neutrale staat een krachtig pleidooi heeft gehouden. Hij zag daarmee verder dan vele andere Nederlandse politici. Fortuyn realiseerde zich dat een multiculturele samenleving alleen maar kan bestaan als de staat zelf niet multicultureel is. De staat zelf moet neutraal zijn en zich buiten de ideologische en religieuze twisten houden die de samenleving verdeeld houdt. Het lijkt mij een blijvende verdienste van Pim Fortuyn hiervoor aandacht te hebben gevraagd.

¹⁶ Joost Eerdmans & Erik Schreijen, "Neutrale staat is een grondrecht; Gebedsruimte past niet in openbaar onderwijs", in: NRC Handelsblad, 3 maart 2004.

¹⁷ Zie: Gauchet, Marcel, *La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité*, Gallimard, Paris 1998 en Kaltenbach, Jeanne-Hélène & Tribalat, Michèle, *La République et l'islam. Entre crainte et aveuglement*, Gallimard, Paris 2002. Heel beknopt, maar toch illustratief is ook: Debray, Régis, *La République expliquée à ma fille*, Édition du Seuil, Paris 1998 ; iets uitvoeriger van dezelfde schrijver : Debray, Régis, *Ce que nous voile le voile. La République et le sacré*, Gallimard, Paris 2004.

¹⁸ Zie voor het standpunt van de commissie-Stasi: *Laïcité et République*, Rapport au Président de la République, Commission présidée par Bernard Stasi, La Documentation française, Paris 2004. Een zeer korte samenvatting van enkele delen van het rapport verscheen in: "Weg met de hoofddoek, davidster en kruis", in: NRC Handelsblad, 13 december 2004. Omdat het rapport in een andere opmaak ook op internet te vinden is citeer ik geen pagina's.